

УДК 159.9-87/ 0012

DOI 10.32626/2413-2578.2021-17.218-230

О.М. Ткач

oxana77tkach@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8387-8465>

АНАЛІЗ ГОЛОСОВИХ ТА ПОВЕДІНКОВИХ РЕАКЦІЙ ЯК СКЛАДОВОЇ ДОМОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАННЬОГО НЕМОВЛЯЧОГО ВІКУ

Відомості авторів: Ткач Оксана Михайлівна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри логопедії та спеціальних методик факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка (Україна). У колі наукових інтересів: питання формування мовленнєвої діяльності у дітей з типовим розвитком та комплексними порушеннями. E-mail: oxana77tkach@ukr.net

Contact: Tkach Oksana Mykhailivna, candidate of pedagogical sciences, senior lecturer of the department of speech therapy and special techniques of the faculty of correctional and social pedagogy and psychology of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, 32300, Kamianets-Podilskyi, Ukraine. Research interests: issues of speech activity formation in children with complex developmental disorders. E-mail: oxana77tkach@ukr.net

Ткач О.М. Аналіз голосових та поведінкових реакцій як складової домовленнєвого розвитку дітей раннього немовлячого віку. Стаття містить результати теоретичного узагальнення та практичного вивчення особливостей розвитку перших голосових та поведінкових реакцій немовлят від народження до 1 року. У дослідженні взяли участь сім'ї, що виховують дітей немовлячого віку та погодились ділитися відеозаписами щоденного спостереження за власними дітьми. Розроблена спеціалізована методика аналізу відеозаписів, що дозволяє дати кількісну оцінку по лініях голосового і поведінкового розвитку в онтогенезі. Для розуміння того, яким чином голосові реакції немовлят набувають рис звучання мовлення оточуючих їх людей та поступово входять в загальний поведінковий репертуар дитини, досліджувалося поєднання голосових проявів немовляти з формами його поведінки. В залежності від проявів голосових реакцій, було визначено такі параметри як: відсутність голосових реакцій, негативна та позитивна конотація голосових реакцій та складні їх прояви. Стосовно поведінкових проявів було виділено такі критерії, як відсутність вираженої форми

поведінки, орієнтувально-пізнавальна активність, комунікативна та інтенційно-мотиваційна.

Проаналізовано три періоди домовленнєвого розвитку немовлят та прояви голосової та поведінкової активності у ці періоди. Подані результати вивчення впливу оточуючого мовленнєвого середовища на немовленнєвий розвиток немовлят. Також окреслено напрямки подальшого наукового пошуку.

Ключові слова: голос, поведінка, відеоспостереження, когнітивний механізм, домовленнєвий розвиток, оточуюче середовище.

Ткач О.М. Предпосылки возникновения речи у детей раннего возраста с типичным развитием. Стаття содержит результаты теоретического обобщения и практического изучения особенностей развития первых голосовых и поведенческих реакций детей от рождения до 1 года. В исследовании приняли участие семьи, воспитывающие детей младенческого возраста и согласились делиться видеозаписями ежедневного наблюдения за собственными детьми. Разработана специализированная методика анализа видеозаписей, позволяет дать количественную оценку по линиям голосового и поведенческого развития в онтогенезе. Для понимания того, каким образом голосовые реакции младенцев приобретают черты звучания речи окружающих их людей и постепенно входят в общий поведенческий репертуар ребенка, исследовалось сочетание голосовых проявлений младенца с формами его поведения. В зависимости от проявлений голосовых реакций, были определены такие параметры как: отсутствие голосовых реакций, негативная и позитивная коннотация голосовых реакций и сложные их проявления. Относительно поведенческих проявлений было выделено такие критерии, как отсутствие выраженной формы поведения, ориентировочно-познавательная активность, коммуникативная и интенційно-мотивационная. Проанализированы три периода доречевого развития младенцев и проявления голосовой и поведенческой активности в эти периоды. Представленные результаты изучения влияния окружающей речевой среды на неречевое развитие младенцев. Также определены направления дальнейшего научного поиска.

Ключевые слова: голос, поведение, видеонаблюдения, когнитивный механизм, доречевого развитие, окружающая среда.

Tkach O.M. Prerequisites for the emergence of speech in young children with typical development. The article contains the results of theoretical generalization and practical study of the peculiarities of the development of the first voice and behavioral reactions of infants from birth to 1 year. Families raising infants took part in the study and agreed to share videos of daily observation of their own children. A specialized method of video analysis has been developed, which allows to quantify the lines of voice and behavioral development in ontogenesis. To understand how infants' vocal reactions acquire the features of the sound of speech of people around them and gradually enter the general behavioral

repertoire of the child, we studied the combination of vocal manifestations of the infant with the forms of his behavior. Depending on the manifestations of vocal reactions, such parameters as: absence of vocal reactions, negative and positive connotation of vocal reactions and their complex manifestations were determined. With regard to behavioral manifestations, such criteria as the absence of a pronounced form of behavior, orientation-cognitive activity, communicative and intentional-motivational were identified.

Three periods of contractual development of infants and manifestations of voice and behavioral activity in these periods are analyzed. The results of studying the influence of the speech environment on the non-speech development of infants are presented. The directions of further scientific research are also outlined.

Keywords: voice, behavior, video surveillance, cognitive mechanism, contractual development, environment.

Постановка проблеми. Протягом першого року життя малюк проходить величезний шлях фізичного, поведінкового, психічного і домовленнєвого розвитку (Т.Н.Ушакова) [6, с. 44-55]. Реалізуючи свій генетичний багаж і адаптуючись до фізичних законів життя, немовля навчається сидіти, повзати, ходити, хапати і брати предмети руками, підносити їх до рота, крутити, кидати і башато іншого. У дитини виникають узагальнення, що стосуються закономірностей руху об'єктів світу і поведінки людей. З певного моменту малюк починає розуміти мову оточуючих і адекватно реагувати на неї. Нарешті, він вимовляє свої перші слова, які мають ознаки свідомості.

Аналіз досліджень та публікацій. Багато сторін цього складного комплексного процесу вивчені наукою: перцептивні можливості немовляти (Р.Kuhl [10, с. 103]); вокалізація немовленнєвих та мовленнєвих (Н.В. Манько [3, 43-45]); поява і розвиток функції комунікації з мамою і іншими людьми (М.Лісіна, М.Томаселло [4,10]); когнітивні здібності дитини, розуміння мови (Е. Бейтс, Ж.Пиаже, Е.Сергієнко [9,6,5]) і ін. Опубліковані монографічні дослідження онтогенезу мовленнєвих здатностей дитини, включаючи ранній дитячий вік (Е.Лякса, Т.Фітча, Сергієнко, Томаселло, Ушакова). Однак, найменшдосліджено залишається психологічна проблема: яким чином недосвідчене немовля, ледь оволодівши початковими вміннями життя в фізичному і соціальному світі, навчається висловлювати звуками свого голосу внутрішні переживання, бажання, наміри і здійснювати початкові кроки мовленнєвого спілкування з оточуючими. Як зазначає авторитетна дослідниця дитячого мовлення Р.Kuhl, «Немовлята освоюють мовлення з дивовижною швидкістю, але як вони це роблять, залишається загадкою» [Р. Kuhl].

Метою дослідження є пошук явищ, що відображають онтогенез маленької дитини та пояснюють шляхи розвитку домовленнєвих здібностей малюка. Були прийняті до уваги особливості адаптивних реакцій немовляти,

що включають як його голосові прояви, так і різні форми поведінки. Функціонування організму новонародженого починається з роботи вроджених механізмів, що включають основні системи життєзабезпечення. Голосові прояви новонародженого немовляти (крик, плач) також включено до мінімального кола життєво необхідних маюкові засобів. Голос новонародженого виконує адаптивну функцію, що добре видно за подібністю дитячих криків-плачів з відповідними звуковими сигналами інших істот. Адаптивна роль дитячого голосу проявляється і пізніше при появі і розвитку вокалізацій позитивного характеру (агукання, гуління, лепет, вироблених імітованих запозичень, перші слова-корені та ін.). За допомогою голосових інтенцій малюк повніше виражає свої зростаючі бажання і потреби, а, відповідно, більш успішно отримує їх задоволення. Позитивна конотація голосу пов'язана з іншими формами поведінки, ніж плач немовляти. Розвиваються нові форми поведінкової активності: орієнтувально-дослідницька (слідкування очима за рухомим предметом), тенденція до контакту з мамою та іншими близькими людьми («комплекс пожвавлення»), прояви інтенційно-мотиваційного характеру (потреби / бажання отримати щось). Із сукупності цих фактів виник вибір основного напрямку роботи. Ми припустили, що важливу лінію розвитку «осмисленого голосу» можна виявити, простежуючи з місяця в місяць зміни, що відбуваються в поєднанні голосових проявів немовляти з формами його поведінки. Такого роду дані змінюються протягом дослідженого віку, можуть виявитися продуктивними для розуміння того, яким чином голосові знаки набувають рис звучущого навколо мовлення оточуючих і входять в загальний поведінковий репертуар маленької дитини.

Теза про мову як форму поведінки звучала в наукових працях в рамках відомої скіннеровської парадигми (Б. Скіннер [7, с. 45-46]). Увага до поведінкових проявів раннього етапу розвитку мови і мовлення, виявлено і в сучасних підходах: статистичне вивчення сприймання мовлення I.Lany та J.Saffran [3, с59-61], формування соціокогнітивної навичи V.Tomasello [8] та продукування мовлення P. Kuhl [10, с. 103].

Методика дослідження. В експериментальному дослідженні взяли участь 4 дитини (2 хлопчики та 2 дівчинки), що виховувались у повних сім'ях, Аналізувалися щоденні п'ятихвилинні відеозаписи, що були зроблені їх батьками від народження до 12 місяців. Умови спостереження були природніми, батьки стосовно контактів та виконанн завдань сумісно з дитиною не інструктувалися.

Оскільки виключно спостереження вважається недостатньо точним і відносно суб'єктивним методом дослідження, було розроблено спеціальні прийоми обробки даних відеоспостереження, адекватні предмету дослідження. Вони спрямовані на підвищення об'єктивності оцінок експерта, уніфікацію словесного опису матеріалів відеоспостереження, можливості їх подальшого переведення в кількісні показники.

Перша вимога полягає в тому, що експерт повинен використовувати під час аналізу тільки об'єктивні факти. Наприклад, якщо дитині ставлять запитання: «Де бабуся?» - і вона повертає очі в бік де стоїть бабуся, то ситуація інтерпритується як: «Дитина зрозумів питання». Якщо руху очей не спостерігається, така реакція не зараховується.

Інша сторона вимоги об'єктивності полягає в тому, що дослідник не повинен приймати судження, виходячи зі своїх уявлень про суб'єктивні стани дитини. Наприклад, є неправомірними судження: «Він / вона хоче того-то», «Цікавиться тим-то», «Згадав то-то».

Друга вимога направлена на уніфікацію первинного словесного опису матеріалів відеозаписів за весь час спостереження (1-й рік життя). Ця вимога виходить з того, що швидкість поведінкових змін немовляти протягом першого року робить невиправданою орієнтацію на конкретні форми його поведінки протягом усього розглянутого часового відрізка. Новоутворення з'являються, трансформуються, зникають. Відповідно до цього розроблено систему категорій, узагальнень окремих конкретних форм голосових і поведінкових проявів протягом першого року, які б дали можливість досить точно описати емпіричний матеріал.

У роботі використовуються умовні позначення типів голосу (або його відсутності) у вигляді: **Г 0** - відсутність голосових проявів, мовчання; **Г-** (негативний) - вокалізації негативного емоційного забарвлення (крик, плач, похнюкування, зойки, вигуки із тональністю засмучення ін.); **Г +** (позитивний) - вокалізації позитивного або нейтрального емоційного забарвлення (різні варіанти гуління, вигуки, підспівування); **Гс** (складний) – інші види вокалізацій із включення елементів усного мовлення дорослих (наслідування інтонації дорослого, звуконаслідування, імітація складів, діалогу і монологу, спонування голосом, імітація слів, використання неповноцінних слів).

Типи поведінки немовляти: **П 0** - відсутність вираженої форми поведінки (пасивність і відсутність явної мети в поведінці дитини); **Пп** (орієнтувально-пізнавальна) активність - пізнання предметного світу через зорове зосередження, прагнення схопити об'єкти, маніпулювання ними, грою з предметами за їх призначенням, виражена орієнтація дитини на значення певних слів; **Пк** (комунікативна) - підкорення правилам гри та сумісна діяльність з дорослим (тік-так, хованки), наявність соціальних контактів та взаємодія з близькими людьми з допомогою візуального контакту і емоційного відгуку у взаємодії з дорослим, слідування за ним в приміщенні, ініціації спілкування з дорослим з боку дитини, участі в спільних діях; **Пі** (інтенційно-мотиваційна) – прояви в поведінці, що відповідають вираженню невдоволення і протесту внаслідок всіх можливих причин (біль, погане самопочуття, протест проти дій оточуючих, невдачі), а також в об'єктивно вираженому позитивному бажанні отримати що-небудь.

Кожен аналізований епізод відеоматеріалів оцінювався через сукупність голосових та поведінкових проявів та кодувався відповідними позначеннями, де Г0, Г–, Г+, Гс – типи голосових перемінних, а П0, Пп, Пк, Пі – типи поведінкових перемінних.

Результати дослідження. Для кожного випробуваного були пораховані частоти поєднання типу голосу і поведінки в кожному місяці, виділені періоди домовленнєвого розвитку (три), в рамках яких частоти були переведені в відносні показники (%). Далі було проведено усереднення цих показників щодо досліджуваних немовлят і проведено порівняння їх пропорцій між періодами за допомогою z-критерію для порівняння пропорцій (див. Рис.1.).

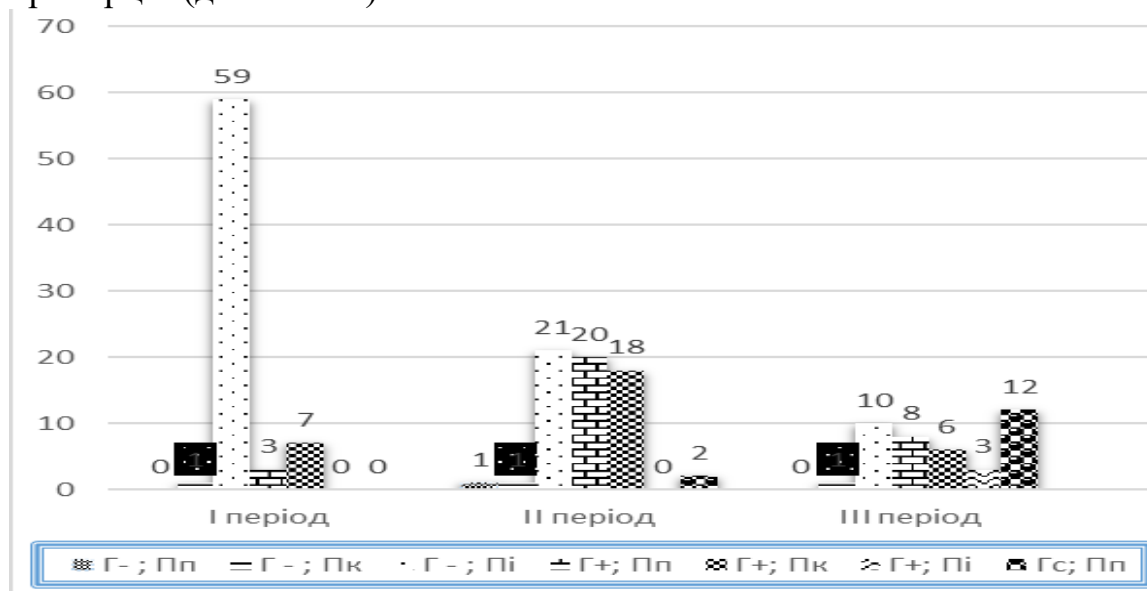

Рис. 1. Періоди домовленнєвого розвитку на першому році життя, що характеризуються специфікою поєднання голосових (Г) і поведінкових (П) проявів (у %)

Перший період починається від народження немовляти і триває протягом півтора-двох місяців. Це час з високою частотою вокалізацій негативного типу, пов'язаних з поведінкою вітального характеру, в порівнянні з подальшими періодами. У другому періоді - з 3 по 7 місяць включно - у порівнянні з першим періодом стають частішими вокалізації позитивного типу при орієнтувально-пізнавальній поведінці. При цьому спостерігається значне зменшення частоти негативних вокалізацій, пов'язаних з поведінкою вітального характеру, а також поява перших форм складного голосу.

Третій період – з 8 по 12-ий місяць – характеризується вираженим посиленням голосових форм складного типу, супутнім переважно комунікативним, орієнтувально-пізнавальним та інтенційним проявами поведінки. При цьому значимо менш частотними в порівнянні з другим періодом стають прояви позитивного голосу в орієнтувально-пізнавальній поведінці і спілкуванні та негативного голосу при інтенційно-мотиваційних

формах поведінки. Сукупність емпіричних результатів свідчать про наявність на першому році життя трьох періодів домовленнєвого розвитку, для яких характерні: 1) домінування голосових проявів певного типу (негативного, позитивного, складного); 2) якісна і кількісна специфічність в поєднаннях голосових проявів з різними лініями поведінки.

В отриманих результатах прослідковується відображення процесів поведінкового характеру, що переплітається та доповнює загальний хід домовленнєвого розвитку немовляти. На початкових етапах першого періоду (від 0 до півтора-двох місяців) реалізуються задачі адаптаційної програми: голос негативного характеру функціонує як сигнал неблагополуччя в поєднанні з реакціями вітального спектра і є практично єдиним голосовим проявом новонародженого. Адаптивне призначення реакції полягає, за твердженням фахівців [1, 3, 5, 11], в тому, що новонароджений сигналізує про місце свого існування і потребу в захисті. На такий сигнал хтось із близьких відгукується і по можливості усуває причини занепокоєння малюка. У повторюваній ситуації, що супроводжуються прийнятною для організму відповіддю, автоматично відтворюється процедура вироблення адаптивно корисної реакції, оперантної, за термінологією Б.Скіннера [7, с. 45-46]. У нашому випадку крик немовляти призводить до ослаблення або усунення несприятливого впливу. У дитини виробляється можливість використовувати крик / плач як засіб для досягнення корисного результату. Така адаптивнозначима дія при повторенні закріплюється і входить в коло поведінкового репертуару немовляти.

На другому місяці (2-й період) негативний голос поступається першійстю позитивним вокалізаціям. Протягом значного часу (від 2 до 8 місяців) позитивні вокалізації накопичують різноманітність, набувають елементів схожості з усним мовленням оточуючих, ускладнюються, але як би не знаходять сталого місця в структурі поведінкових реакцій. Контакт позитивного голосу з тим чи іншим видом поведінки виявляється у 2-му періоді нестійким і мінливим. Не рідкісні випадки коли позитивний голос немовляти звучить ізольовано, поза зв'язком з будь-яким видом поведінки або заняттям немовляти. Негативний голос, поступаючись по частотності іншим вокальним проявам у міру розвитку немовляти, все одно зберігається в наступні місяці життя дитини. При цьому він зазвичай змінює свій характер – стає засобом для викликання співчуття або поблажливості оточуючих (дитячий плач). Цей вид поведінки також поповнює поведінковий репертуар немовляти. Модифікована форма плачу латентно присутня і у дорослих людей, переважно жінок, що знаходить вираз у стані хвилювання людини, при переживаннях неприємностей, горя чи страждання.

У 3-му періоді (8-12 міс.) складний голос, який набуває звукової подібності зі словами, що вживаються оточуючими, займає провідне місце. При цьому формується чітко виражена структура співвідношення голосу з окремими видами поведінки. Як показує статистика, найчастіше складний

голос поєднується з комунікативною поведінкою малюка в ситуації спілкування з близькими людьми. Цей вид поведінки займає важливе місце та довго зберігається в дитячому поведінковому репертуарі.

Загалом вироблення початкових оперантних реакцій у новонародженого мають позитивне адаптивне значення. Адаптивно корисним виявляється поява у немовляти позитивного голосу, оскільки виникає умова для розширення випадків використання «голосових проб». Використовуючи нові можливості, немовля вокалізує, намагаючись відтворити бажані для нього ситуації, що характерно для формування оперантного акту. Використання позитивного голосу в поведінковому репертуарі малюка в 2-му періоді часто має ознаки оперантних реакцій, засвоєних в перший місяць життя. На користь цього припущення говорить факт вираженого розвитку акустичних особливостей позитивного голосу в 2-му періоді. Початкові форми голосу на початку 2-го періоду – це зазвичай короткі і неголосні імпульсні вокалізації, доповнені вересками та викриками. Пізніше виникають форми, що імітують звукові особливості усного мовлення оточуючих. Тривалість дитячих вокалізацій до кінця другого періоду розвитку немовлят збільшується, трапляються, навіть цілі «концерти».

Немає чіткого переходу між 2-м і 3-м періодами, у вокалізації немовляти з'являються і наростають елементи, що імітуються ним з мовлення оточуючих. Ці випадки були визначені як «складний голос», що проявлявся вже у 2-му періоді, а в 3-му кількість таких проявів зростає. Тут, окрім дії оперантних правил, знаходить своє відображення збільшення ролі таких рушійних сил розвитку, як імітації, утворення множинних асоціативних реакцій. Вони ознаменують початок так званої «вербальної мережі», формування узагальнених вербальних утворень, в результаті чого закладаються початкові мовленнєві структури – логогени, вербальна мережа, узагальнені кластери (Т. Ушакова [6, с.83-107]).

Включення «складного голосу» дає нові можливості для розвитку оперантних навичок немовляти. Так малюк здійснює більш тісне спілкування з мамою та іншими близькими людьми. Засвоєння прямих елементів почутого мовлення дає дитині можливість повніше сигналізувати про свої потреби і отримати їх задоволення.

Виявлені періоди розвитку дитячого голосу дозволяють зрозуміти хід дії оперантних процесів, що встановлюють зв'язок між формою голосового сигналу і тим або іншим поведінковим актом.

Вже з другого періоду починається вироблення ряду автоматичних навичок і звичок дитини, що ведуть до формування у неї деяких корисних мовленнєвих навичок: використання слова як дієвої сили, дотримання черговості висловлювань, пристосування звучання голосу (гучність) і артикуляційного апарату (чіткості мовлення) до умов поточного спілкування [10, с. 111]. Немовля видає звуки, відповідні до його стану і рівня розвитку голосового апарату (випробовує та тренує голосовий апарат). Оточуючі

відповідають діями (в тому числі словесними), що сприятливо впливають на малюка (емоційно та словесно підкріплюють спроби малюка). Цей клубок взаємодій утворює в нормі рушійний механізм загального ходу домовленнєвого розвитку немовляти. Тут доцільним є твердження Б.Скиннера про те, що «оперантне навчання формує поведінку так само, як скульптор ліпить фігуру з глини» [7, с. 45-46].

Наведені дані свідчать по важливі, закладені в природу немовляти рушійні сили його раннього домовленнєвого розвитку. Разом з тим потрібно зауважити, що наведений вище опис є недостатньо повним, оскільки аналізується лише поведінкова лінія раннього розвитку дитини. На даному етапі не розглядається важлива сторона процесу розвитку немовляти - його суб'єктивна, «семантична» складова. У ранньому дитячому віці суб'єктивні прояви немовляти чітко фіксуються близькими людьми. Уже в «комплексі пожвавлення» місячного малюка батьки вгадують його позитивний емоційний відгук.

Внутрішній механізм формування оперантної реакції є дуже важливим, оскільки вироблення навіть початкової оперантної реакції, пов'язаної з голосом, виявляється комплексним за своїм складом. З одного боку, така реакція відбувається за поведінковими правилами. З іншого – в цій реакції присутній психологічний компонент: вона ініціюється голосом, що несе у собі суб'єктивну складову. Голос генетично пов'язаний з емоціями, а емоції є суб'єктивними переживаннями.

Розглянемо більш докладно цей момент. Дитина ініціює реакцію криком, відчуваючи неприємні відчуття (голод, холод, дискомфорт). Після отримання підкріплення (їжі, тепла і ін.) її стан стає позитивним. Вироблена оперантною дію реакція призводить до зміни неприємної ситуації на кращу, сприятливішу. Тобто суб'єктивна реакції немовляти почитає відповідати об'єктивному ходу подій. У оперантному реагуванні немовляти можна, таким чином, бачити джерело вловлювання суб'єктом причинно-наслідкових зв'язків за допомогою психологічних і психофізіологічних засобів організму. Особливістю оперантної реакції є і те, що в об'єктивному плані вона доцільна, має сенс, оскільки розуміється дорослими, що доглядають за дитиною і це усуває негативний для немовляти вплив. Ця реакція доцільна і в суб'єктивному плані, тому що неприємне переживання малюка знімається і замінюється на те, що викликає емоції з позитивним забарвленням. Відповідно задоволення від спілкування переживає і доросла людина, зрозумівши чого хоче немовля, і дитина досягає розуміння раніше незрозумілого явища. Ця реакція набуває сенсу і в суб'єктивному плані, тобто може розглядатися як первинне емоційнозабарвлене «осмислення» ситуації, оскільки суб'єктивний стан відповідає логіці подій, її змісту. Об'єктивний стан речей тут знаходить відповідність суб'єктивному емоційному переживанні. Це може служити підставою, щоб немовля знову і знову займалося «пошуком смислів» в навколишній дійсності. Такі ситуації

виникають з кожною новою оперантною навичкою, що формується і розширює коло пристосувань для адаптації дитини до існуючих умов.

Обговорюючи можливості суб'єктивних процесів в ранньому дитинстві, ми, по суті справи, звертаємося до розвитку ментально-когнітивної сфери немовляти з перших днів його життя. Дослідження Е.А. Сергієнко доводять зв'язок такого розвитку з зародковими формами свідомості, без урахування існування яких весь шлях пізнання світу і освоєння малюком мовленнєвих навичок, а також становлення у нього в майбутньому усвідомленого використання мовлення в цілому позбавляється свого сенсу [5, с.338]. Вона вважає, що розвиток ментально-когнітивної сфери немовляти починається з перших днів його життя. Малюк «відкриває смисли» під час розглядання зовнішніх об'єктів, маніпуляції іграшками, у взаєминах з мамою. Отримавши перші рухові ресурси, немовля довго займається свого роду «пізнанням світу»: смикає іграшки, під час маніпулювання ними досліджує їх можливості – крутить їх, пробує на смак, смоче, кидає. У схоплюванні, обсмоктуванні, киданні, штовханні іграшок і предметів немовля формує знання про їх ознаки в умовах дії земних фізичних законів. Цим можна пояснити те, що у віці 2-2,5 міс. життя дитина демонструє уявлення про найпростіші закони руху об'єктів і їх взаємодії, що показано в класичних експериментах (Р.Байаржон; В.Сміт і ін.). Різноманітні форми ігор, якими захоплюється дитина, мають ту ж спрямованість. Ранньою передумовою дитячих ігор, є так звані циркулярні реакції малюка в ранньому віці, описані Ж.Піаже [4, с.94]. Коло переживань, пов'язаних із зовнішніми подіями, розширюється від одного ступеня розвитку дитини до іншого. До 3-4 міс. виникає узагальнене уявлення про кішок, птахів, комах; в 7-8 міс. дитина розрізняє предмети, враховує сталість їх розмірів; в 9 міс. може відрізнити пташку від літака [5, с.350]. Дев'ятимісячна дитина, яка покищо не розмовляє, розуміє характер запропонованої ситуації, її цілі, оцінює свої можливості, звертається за допомогою до дорослого. За словесним проханням діти з 5 міс. починають здійснювати прості дії у вигляді передачі предмета дорослому.

Такого роду «пізнавальні дії» необхідні немовляті для його первинних пристосувань до умов фізичного, а трохи пізніше і соціального середовища (адаптації). Відповідні знання працюють на етапі розвитку ранніх тілесних пристосувань малюка – перевернутися зі спини на живіт, сісти, поповзти, стати на ніжки, взяти предмет рукою. Такого ж роду завдання стоїть перед ним в пристосуванні до умов спілкування з оточуючими людьми. Для встановлення пізнавальних навичок від нульового стану до практично прийнятного, має включатися все той же процес оперантного навчання. Утворені навички є поведінковими за своєю суттю: вони служать адаптації організму і піддаються навчанню. При цьому вони мають чітку специфіку – включають в свій склад ментально-когнітивний (психологічний) компонент.

Таким чином, наближаючись до завершення перого року життя, голос немовляти, в тому числі і складного складу, який проводить відповідно до оперантних правил пошуку свого місця в проявах поведінки, зустрічається з поведінкою зрілого характеру. Це свідчить про те, що поєднання голосової реакції з поведінкою має значення у розвитку дитини: голосові прояви складного типу, що містять в собі елементи почутого мовлення оточуючих або прямо підказане з боку оточуючих потрібне слово впливає на поведінкові реакції та несуть у собі відбиток семантики. В кінцевому результаті ми можемо спостерігати поєднання ментально-когнітивного змісту з його голосовим (звуковим) вираженням. Іншими словами, через аналіз взаємодії включених процесів може бути прогнозована відповідь на значуще для дослідників раннього розвитку питання: яким чином з'єднується у немовляти слово з елементами психічних переживань.

Висновки. В результаті дослідження аналізувалися голосові та поведінкові прояви як передумова домовленнєвого розвитку немовляти раннього віку (0-12 міс.). Найважливіше місце належить групі поведінкових реакцій, які беруть участь після народження немовляти спочатку в його життєзабезпеченні, а потім і в більш тонкому пристосуванні до умов життя. Адаптивні процеси, що лежать в основі домовленнєвого розвитку здорового немовляти, знаходяться в стані постійного розвитку, що відбувається на основі принципу оперантного навчання. До групи поведінкових реакцій належить і голос малюка, який виконує адаптаційну функцію. Немовля видає звуки, обумовленні в даний момент його станом і зрілістю голосового апарату. Оточуючі люди відповідають діями (в тому числі словами), що сприятливо впливає на малюка, тобто здійснюють підкріплення його дій. Цей клубок оперантних взаємодій утворює в нормі джерело і рушійну силу загального ходу домовленнєвого розвитку немовляти.

Інше найважливіше місце в системі дій, що забезпечують повноцінний домовленнєвий розвиток немовляти раннього віку, належить розвитку когнітивно -ментальної лінії. Світова література накопичила величезний багаж фактів, які свідчать про те, що з перших тижнів життя малюка він активно збільшує знання про людей, предмети, явища. Ці знання накопичуються немовлям за допомогою постійних поведінкових актів з людьми, предметами, явищами і відкладаються в його довготривалій пам'яті. Голос, як показано в нашому дослідженні, за описаними вище правилами включається в ці дії. Отже, голос стає у дитини виразником ментального змісту її реакцій.

Звичайно, дане дослідження не дає відповідей на усі поставлені запитання. Ціла низка отриманих результатів потребує подальшого пошуку відповідей та поглибленого вивчення особливостей впливу на розвиток немовляти членів сім'ї, типів та форм спілкування, обставин, у яких вони відбуваються та кількості часу, який родина витрачає на таке спілкування.

Бібліографія

- 1. Байаржон Р.** Представления младенцев о скрытых объектах // Иностранная психология. 2000. №12. С.13-35. **2. Белова С.С.** Интенциональные явления на раннем этапе развития речи // Язык. Сознание. Культура. Сб. статей / Под ред. Н.В. Уфимцевой, Т.Н. Ушаковой. М.: Калуга: Эйдос. 2005. С.99-109. **3. Манько Н.В.** Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Дис. канд. пед. наук: 13.00.03 / Ін-т спец. педагогіки АПН України. К., 2007. 420 с. **4. Піаже Ж.** Психогенез знань и їх семантичне значення// Семиотика / За ред. Ю.С. Степанова. К.: МАРІСОЛЬ, 2012. С.90-102. **5. Сергиенко Е.А.** Когнитивное развитие довербального ребенка // Разумное поведение и язык. Вып. 1. – М.: Языки юславянской культуры. 2008. С.337–367. **6. Ушакова Т.Н., Белова С.С.** Истоки осмысленности ранней детской речи // Вопросы психологии. 2012. №2. С.45-55. **7. Цейтлин С.Н.** Язык и ребенок: Лингвистика детской речи. Учебное пособие. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. 240 с. **8. Di Giorgio E., Turati C., Altoè G., Simion F.** face detection in complex visual displays: an eye-tracking study with 3- and 6-month-old infants and adults // Journal of experimental child psychology. 2012. №113. 66-77. **9. Einspieler C., Sigafos J., Bartl-Pokorny K. D., Landa R., Marschik P. B., Bölte S.** (2014). Highlighting the first 5 months of life: general movements in infants later diagnosed with autism spectrum disorder or Rett syndrome // Research in autism Spectrum Disorders. №8(3). 286-291. **10. Kuhl P.K.** early language acquisition: Phonetic and word learning, neural substrates, and a theoretical model / In B. Moore, J. Tyler & W. Marslen-Wilson (eds.), The Perception of Speech: from Sound to Meaning. Oxford, UK: Oxford university Press. 2009. Pp.103-131. **11. Lobo M.A., Galloway J.C.** The onset of free crawling significantly impacts how infants explore both objects and their bodies // Infant Behav. and Devel. 2013. №36. 14-24. **12. Nakayama H.** Emergence of amae crying in early infancy as a possible social communication tool between infants and mothers // Infant Behavior & Development. 2015. №40. 122-130.

References

- 1. Baiarzhon R.** Predstavleniya mladentsev o skrytykh ob'ektakh // Ynostrannaia psykholohiya. 2000. № 12. S.13-35. **2. Belova S.S.** Yntentsyonalnye yavleniya na rannem etape razvytyia rechy // Yazyk. Soznanye. Kultura. Sb. statei / Pod red. N.V. Ufymtsevoi, T.N. Ushakovoi. M.; Kaluha: Эйдос. 2005. S.99-109. **3. Manko N.V.** Diahnostyka ta korektsiia movlennievoho rozvytku ditei rannoho viku. Dys. kand. ped. nauk: 13.00.03 / In-t spets. pedahohiky APN Ukrainy. K., 2007. 420 s. **4. Piazhe Zh.** Psykhohenez znan y yikh semantychne znachennia// Semyotyka / Za red. Yu.S. Stepanova. K.: MARISOL, 2012. S.90-102. **5. Serhyenko E.A.** Kohnytyvnoe razvytye doverbalnogo rebenka//Razumnoe po- vedeniye y yazyk. Vyp. 1. M.: Yazyky slavianskoi kultury. 2008. S.337-367. **6. Ushakova T.N., Belova S.S.** Ystoky

осмысленности ранней детской речи // Вопросы психологии. 2012. №2. 45-55. **7. Tseitlyn S.N.** Язык у ребенка: Лингвистика детской речи. Учебное пособие. М.: Humanit. yzd. tsentr VLADOS, 2000. 240 с. **8. Di Giorgio E., Turati C., Altoè G., Simion F.** face detection in complex visual displays: an eye-tracking study with 3- and 6-month-old infants and adults // Journal of experimental child psychology. 2012. 113. 66-77. **9. Einspieler C., Sigafos, J., Bartl-Pokorny K. D., Landa R., Marschik P. B., Bölte S.** (2014). Highlighting the first 5 months of life: general movements in infants later diagnosed with autism spectrum disorder or Rett syndrome // Research in autism Spectrum Disorders. 8(3). 286-291. **10. Kuhl P.K.** early language acquisition: Phonetic and word learning, neural substrates, and a theoretical model // In B. Moore, J. Tyler & W. Marslen-Wilson (eds.), The Perception of Speech: from Sound to Meaning. Oxford, UK: Oxford University Press. 2009. pp 103-131. **11. Lobo M.A., Galloway J.C.** The onset of reaching significantly impacts how infants explore both objects and their bodies // Infant Behav. and Devel. 2013. 36. 1. 14-24. **12. Nakayama H.** Emergence of amae crying in early infancy as a possible social communication tool between infants and mothers // Infant Behavior & Development. 2015. 40. 122-130.

Received 02.03.2021

Accepted 02.04.2021

УДК 373.2:387

DOI 10.32626/2413-2578.2021-17.230-239

Ю.В. Шевченко

julia_shevchenko81@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-1861-3433>

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У ДІТЕЙ ІЗ СИНДРОМОМ ДАУНА ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Відомості про автора. Шевченко Юлія, магістр спеціальної психології, науковий співробітник відділу психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами. Інститут спеціальної педагогіки і психології ім. М. Ярмаченка НАПН України, м. Київ, Україна. У колі наукових інтересів: інклюзивне навчання та спеціальна освіта дітей із психофізичними порушеннями, історія, раннє втручання. Корекційно-розвиткова робота. E-mail: julia_shevchenko81@ukr.net.